

Metan

Edmund Trepka

Założenie w r. 1916 we Lwowie Spółki METAN, a w kilka miesięcy później czasopisma noszącego ten sam tytuł, pozostanie przykładem pięknej inicjatywy w zakresie spraw przemysłowych, podjętej z myślą o postępie technicznym kraju, nie zaś dla korzyści osobistych. Bezpośrednim motywem założenia METANU była chęć dopomożenia powstającemu w owych czasach przemysłowi gazów ziemnych, wydobywanych i użytkowanych początkowo w sposób niezmiernie prymitywny.

Jak wiadomo, gaz ziemny zaczęto utylizować najpierw (około r. 1825) w Stanach Zjednoczonych. Postęp w tej dziedzinie był jednak powolny: w r. 1882 zaledwie kilka miast w stanie Pensylwania było oświetlone gazem ziemnym doprowadzonym dłuższymi gazociągami. Dopiero w XX w. gaz ziemny zdobył w St. Zjednoczonych wielkie znaczenie, nie tylko do oświetlania i ogrzewania, lecz również jako bardzo cenny surowiec chemiczny.

W Europie przemysł gazów ziemnych został zapoczątkowany w Siedmiogrodzie, gdzie już w r. 1900 oświetlono gazem ziemnym miasto Midas, a ponadto stworzono sieć, która zasilala okolice tego miasta.

W Małopolsce w XIX w. uważano gaz ziemny za niebezpieczny i uciążliwy balast towarzyszący ropie naftowej. Dopiero w końcu tego wieku zaczęto go odciążać z głowic otworów wiertniczych dla zmniejszenia niebezpieczeństwa pożarów i stopniowo nauczone się stosować gaz ziemny do celów opałowych, spalając wraz z nim znaczne ilości cennych węglowodorów¹⁾. Początki tego zastosowania sięgają r. 1897, kiedy w Schodnicy zaczęto utylizować gaz wydobywający się z opuszczonego szybu naftowego, kierując go do opalania znajdującego się w pobliżu kotła parowego. Otwór wiertniczy zabity był kołem drewnianym, w którym wywiercono dziurę na rurę 1", prowadzącą wprost do paleniska. Ta metoda, lub nieco tylko ulepszona, została zastosowana w Borysławiu, w latach 1900—1904. Gazu nie mierzono, a tzw. szybów wybuchowych nie załączano do sieci. Eksploatacja gazu została w znacznym stopniu zaniechana, gdy przekonano się, że zamykanie otworów wiertniczych w celu odprowadzenia gazu, przy równoczesnym wykorzystaniu ciśnienia złoża dla przekazania gazu do miejsc spożycia, wpływało niekorzystnie na produkcję ropy z danego szybu, gdyż podwyższenie ciśnienia u wylotu szybu zmniejszało szybkość wypływu ropy na jednostkę czasu. Po stwierdzeniu tego zjawiska otwarto wszystkie szyby uzyskując wprawdzie większą produkcję ropy, lecz tracąc gaz, nie mówiąc już o niekorzystnym odgazowywaniu złóż naftowych. Przy tym systemie powstawały często pożary szybów, a praca w atmosferze trującego gazu była niesłychanie uciążliwa²⁾.

Wreszcie około r. 1907 Urząd Górniczy wydał rozporządzenie nakazujące obowiązkowe odgazowywanie wież wiertniczych z użyciem hermetycznych urządzeń i gazociągów, odprowadzających gaz do komina ustawionego w pewnej odległości od wieży wiertniczej. W latach 1909 i 1910 powstają pierwsze zbiorniki gazowe oraz sieci rurociągowo doprowadzające gaz do kotłów i instalacji opalania miesz-

kań. W r. 1911 uruchomiono centralę gazową w Tustanowicach. Zaczynają się pomiary gazu, ale spalanie gazu ziemnego w kotłowniach odbywa się nadal w sposób bardzo nieekonomiczny.

W miarę wyczerpywania się gazu w szybach zmieniała się również jego jakość; stawał się on coraz cięższy. Gdy po dowierceniu pierwszych szybów w Tustanowicach jego ciężar właściwy wynosił 0,6, z czasem doszedł do 0,8 i wyżej. Pomyślano wówczas o wydobywaniu gazoliny z gazu ziemnego. W r. 1913 inż. Marian Wieleżyński buduje pierwszą kompresyjną fabrykę gazoliny w Borysławiu, przetwarzając z dobrym wynikiem gaz z zamkniętych szybów kopalnianych. W r. 1917 powstają dwie inne fabryki pracujące metodą kompresji w kopalniach Dembińsko i Juliusz. Metodą kompresyjną można było przerabiać jedynie czyste gazy nie zawierające powietrza, o znacznym odsetku gazoliny, przeważająca jednak ilość gazu borysławskiego czekała na inną metodę techniczną³⁾.

Zarówno powyższe dane, jak inne bardziej źródłowe informacje, obrazują prymitywizm, niski poziom techniczny oraz rabunkową, nierzadko bezmyślną gospodarkę w małopolskim przemyśle gazów ziemnych, który ponadto odczuł skutki zniszczeń i wstrząsów spowodowanych wypadkami pierwszej wojny światowej. Z tych lub innych przyczyn — olbrzymie ilości gazu wypuszczane były w powietrze, a niemniejsze — spalane zupełnie nieracjonalnymi sposobami.

W takiej sytuacji, w listopadzie 1916 r., dzięki wysiłkowi zespołu osób, zawiązana została Spółka METAN, na której czele, jako członkowie zarządu („zawiadowcy” wg ówczesnej terminologii), stanęli: inż. Ignacy Mościcki, profesor Politechniki we Lwowie i dr Kazimierz Kling, docent Uniwersytetu Lwowskiego. Jak podali założyciele³⁾: „celem Spółki mają być systematyczne, na naukowej ścisłości oparte studia techniczne nad rodzimymi gazami ziemnymi i opracowywanie nowych metod ich racjonalnego zużytkowania”.

Spółka była więc właściwie chemicznym instytutem badawczym i tak też była powszechnie określana.

Pokrewne były motywy powołania do życia czasopisma METAN: „Uznając wspólną wymianę myśli i zbliżenie się pracujących w tej samej dziedzinie za korzystne dla sprawy, już po paru miesiącach naszych czynności laboratoryjnych postanowiliśmy wydawać pismo fachowe... gdzie od czasu do czasu podawalibyśmy sprawozdania z prac własnych, jako też nadające się ze względu na wspólność tematu prace fachowców tak ze świata naukowego jak i przemysłowego”.

METAN sumiennie spełniał podjęte zadania. W laboratorium Instytutu opracowywano nowe, doniosłe dla przemysłu krajowego, metody (jak np. metodę rozdzielania emulsji ropnej, nowe urządzenia absorpcyjne dla dużych ilości gazu i wiele innych). Budżet Instytutu opierał się na wpływach ze sprzedaży patentów i licencji.

Czasopismo umieściło szereg pionierskich publikacji, których autorami byli: I. Mościcki, K. Kling, W. Leśniński, W. Szaynok, M. Wieleżyński, W. Dominik, J. Skowroński i inni.

Z biegiem czasu zarówno Instytut jak i jego organ ulegają ewolucji. Z początkiem r. 1920 pismo ukazuje się w nowej postaci, a redakcja tak uzasadnia tę metamorfozę: „Ze szczupłego początkowo zakresu działalności naszego instytutu badawczego, obracającego się około zagadnień z dziedziny przemysłu gazu ziemnego, przechodziliśmy podczas trzyletniego okresu pracy siłą faktów na tematy pokrewne, początkowo ogólnonaftowe, następnie dotyczące się przeróbki węgla kamiennego i produktów ubocznych i wreszcie coraz ogólniejsze, choć już znacznie odbiegające od naftowo-gazowych. Brałszy na stół badawczy te tematy, które dyktowała ich aktualność i możliwość rozwiązania w danych warunkach pracy. Postanowiliśmy przystosować do rozszerzonego zakresu działalności — również organ Instytutu, zmieniając tytuł pisma na PRZEMYSŁ CHEMICZNY⁴).

Kto może określić, w jakim stopniu działalność METANU przyczyniła się do postępu w przemyśle gazów ziemnych i w dziedzinach pokrewnych? Jaki był wpływ grupy uzdolnionych ideowców na splot zagadnień gospodarczych i technicznych związanych z polskim przemysłem chemicznym? Chyba nikt nie może udzielić na to dokładnej odpowiedzi, faktem jest jednak, że przemysł gazów ziemnych, a zwłaszcza produkcja gazoliny, rozwija się w Polsce pomyślnie po r. 1920, jak o tym świadczą dane statystyczne. Niezaprzeczone są również zasługi w tej

dziedzinie inż. M. Wieleżyńskiego i inż. W. Szaynoka, należących do grupy METANU.

Przez prof. Mościckiego, względnie pod jego kierownictwem opracowane zostały:

1. Metoda otrzymywania ciekłego amoniaku bez użycia sprężarki.
2. Metoda wytwarzania w łuku elektrycznym cyjanowodoru z węglowodorów i azotu.
3. Metoda rozkładu odpadkowego wodorosiarczanu sodowego w celu uzyskania dwutlenku siarki.
4. Konstrukcja pieca elektrycznego z przeciwelektrodami — do wytwarzania karbidu.
5. Konstrukcja wieży do pochłaniania.
6. Konstrukcja elektrolizera pionowego z obrotową katodą rtęciową.

Niektóre z tych twórczych pomysłów znalazły zastosowanie w przemyśle, inne — choć nie osiągnęły realizacji przemysłowej, były jednak przyczynkiem do podniesienia kultury technicznej kraju.

Literatura

1. Z. Wilk, *Gaz ziemny*, Warszawa 1952.
2. K. Tołwiński, *Kopalnie nafty i gazów ziemnych w Polsce*, tom II Warszawa 1934—37.
3. *Metan*, 1, 2(1917).
4. *Przem. Chem*, 4, 1(1920).

Вкратце излагается история основания в 1916 г. во Львове первого польского исследовательского института „Метан”, переименованного впоследствии в Химический исследовательский институт.

A short notice is given concerning the organization in 1916 in Lwów of the first Polish chemical research institute METAN, later transformed into the CHEMICAL RESEARCH INSTITUTE in Warszawa.

Chemiczny Instytut Badawczy z perspektywy czterdziestu lat

Eugeniusz Kwiatkowski

Być może, że w całej problematyce historyczno-technologicznej związanej z powstaniem i działalnością Spółki METAN, przekształconej w parę lat później w CHEMICZNY INSTYTUT BADAWCZY, źródła sił pobudzających oraz skutki wtórne są jeszcze bardziej znamienne i ważkie niż sam fakt powstania przed 40 z górą laty pierwszej polskiej placówki chemiczno-badawczej. Oczywiście, iż argument pionierskiej realizacji ma swoją własną, trwałą wymowę i wartość, zwłaszcza gdy dziś konstatujemy wspinały dorobek w formie kilkudziesięciu samoistnych instytutów badawczych, pracujących zarówno w zakresie chemii jak też i innych działów techniki i gospodarstwa. Ale pełny i właściwy osąd tych wartości, które były bezpośrednią lub pośrednią konsekwencją powołania do życia CHEMICZNEGO INSTYTUTU BADAWCZEGO, można ustalić i zrozumieć dopiero po zrekonstruowaniu zapomnianych dziś okoliczności i warunków, tendencji i codziennych zmagani, towarzyszących kreacji i funkcjonowaniu pierwszego takiego Instytutu w Polsce.

Przede wszystkim trzeba przypomnieć, że historia rozwoju światowego przemysłu chemicznego w ciągu ostatnich dziesięcioleci nie była wolna od licznych wstrząsów i jaskrawych cech charakterystycznych. Zdecydowana przewaga jednego państwa, tj. Nie-

miec, była w tej dziedzinie już na przełomie wieku faktem dokonany. Ujawniło się to z całą wyrazistością np. na otwartej w 1900 r. Światowej Wystawie w Paryżu, nazywanej później „Sedanem gospodarczym”. Tym niemniej nikt wówczas nie zastanawiał się głębiej nad istotnymi przyczynami tego faktu.

Pierwszy ostry wstrząs dotarł do świadomości powszechnej w czasie wojny 1914—1918 r. Gdy w Anglii już w pierwszych miesiącach wojny przejawiał się ostry kryzys w zaopatrzeniu ludności i armii walczących w syntetyczne leki a potężnego przemysłu włókienniczego w barwniki, gdy we Francji zabrakło fenolu i toluenu do produkcji materiałów wybuchowych, albo rozpuszczalników i stabilizatorów dla prochu bezdymnego, gdy w Stanach Zjednoczonych nie dostawało barwników nawet do druku banknotów, gdy nagle zjawilo się groźne niebezpieczeństwo „wojny chemicznej”, gdy wreszcie chemia niemiecka sparaliżowała w dużej mierze skuteczność zastosowanej przez aliantów blokady, wówczas dopiero poczęto zastanawiać się głęboko i gruntownie nad źródłami wielkości i siły przebojowej niemieckiego przemysłu chemicznego.

Odkryto wówczas zdumiewające dla świata zachodniego rzeczy! Stwierdzono więc, że żaden z prze-